

Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja Dvora knezova Iločkih 2006. godine

Results of Rescue Archaeological Excavation at the Castle of the Dukes of Ilok in 2006

Željko Tomić
Marko Dizdar
Bartul Šiljeg
Hrvoje Kalafatić
Kristina Jelinić
Kristina Turkalj
Juraj Belaj

Primljeno/Received: 14.03.2007.
Prihvaćeno/Accepted: 02.04.2007.

U višemjesečnim istraživanjima 2006. godine na položaju Dvora knezova Iločkih u cijelosti su definirani ostaci sjevernog krila palasa Iločkih, od kojeg su se očuvali obodni zidovi te podnice četiri podrumске prostorije. Istraživanja su obuhvatila i dijelove dvorišta u kojem su pronađeni tragovi mladih objekata što se pripisuje graditeljskim aktivnostima obitelji Odescalchi koja je u posjed Iloka stupila krajem 17. st. Barokni objekti, izgrađeni u 18. i 19. st., definirani su i na prostoru sjeverno od palasa te u produžetku njegova istočnoga krila. Iskopavanja su bila usmjerena i na sjeverozapadni dio fortifikacijskog sustava s bedemima i kulama koji je bio izravno povezan s palasom. Ispod podnica prostorija sjevernoga krila te u dvorištu dokumentirani su i tragovi starijih objekata, datiranih pokretnim nalazima u kasni srednji vijek. Na tragove života u antici ukazuje veći broj jama te dijelovi arhitekture, datirani od sredine 3. do kraja 4. st. Od izuzetne su vrijednosti nalazi iz ranorimskih grobova s brojnim importiranim predmetima koji ukazuju na pokope istaknutih pripadnika domaće aristokracije. Od prapovijesnih razdoblja u najvećem su broju izdvojeni tragovi naselja iz rane faze starijega željeznoga doba koje se pripisuje Kalakača fazi bosutske grupe.

Ključne riječi: Ilok, knezovi Iločki, palas, kasni srednji vijek, dvorac Odescalchi, novi vijek, osmansko razdoblje, rimsko naselje, Cucium, ranorimska nekropola, prapovijesna naselja

Key words: Ilok, The Dukes of Ilok, palace, Late Middle Ages, castle Odescalchi, Modern time, Ottoman period, Roman settlement, Cucium, Early Roman cemetery, prehistoric settlements

Zaštitna arheološko-konzervatorska istraživanja Dvora knezova Iločkih (dvorac Odescalchi) u 2006. godini bila su usmjerena na konačno definiranje sjevernoga krila gotičkog palasa Iločkih, zatim dijela središnjeg dvorišta što se naslanja na sjeverno krilo te sjeverozapadnog dijela fortifikacijskog sustava s bedemima i kulama koji je funkcionalno najuže povezan s palasom. Tijekom svih faza istraživanja, na tome su prostoru definirani i mladi te stariji arheološki sljedovi koji pokazuju kontinuitet naseljavanja, čiji počeci sežu do starčevačke kulture. Prva faza istraživanja obuhvatila je prostorije sjevernog krila palasa Iločkih te sjeverni dio dvorišta, dok je druga faza istraživanja bila usmjerena na sjeverozapadni ugao bedema s kulama kao i prostor između palasa i zidina, odnosno iskopavanja su provedena na sjevernom dijelu tzv. zapadnog dvorišta (Plan 1).¹

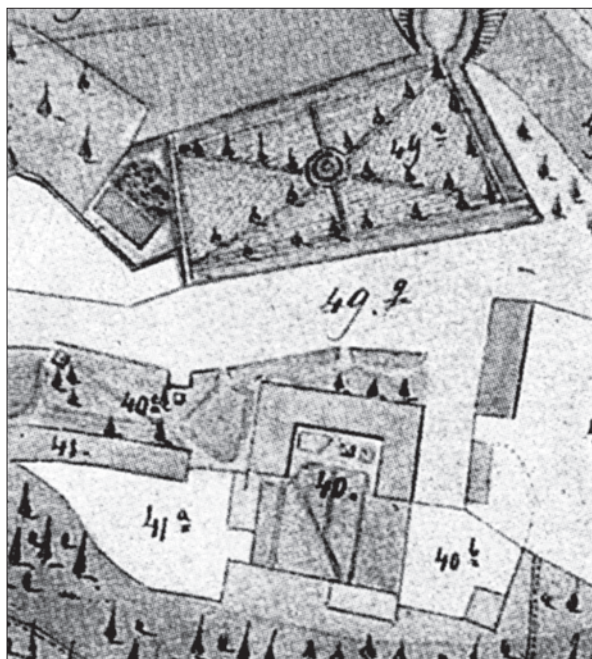
Najmladi slojevi i strukture, definirane u istraživanjima, odnose se na brojne infrastrukturne zahvate u dvorištu dvorca Odescalchi tijekom druge polovice 20. st., od kojih je većina instalacija još u uporabi, što je dodatno otežalo provođenje plana istraživanja. Radi se o plinskim, električnim i vodovodnim instalacijama, od kojih su poneke bile ukopane i do dubine veće od dva metra, čiji su ukopi oštetili starije slojeve i strukture, što se najjasnije vidi na širokim obodnim zidovima sjevernoga krila palasa Iločkih. U nešto su manjem broju recentni ukopi zabilježeni na dosad istraženom sjevernom dijelu zapadnog dvorišta, no njihovo postojanje u južnom dijelu naznačeno je postojanjem većeg broja betonskih zdenaca. Ta će površina biti obuhvaćena istraživanjima 2007. godine. Sjeverno od palasa, na rubu platoa, pronađeni su i nalazi koji se mogu povezati s ukopima njemačkih rovova i bitkom za Ilok u studenom 1944. godine.

U istraživanjima su, uz kasnosrednjovjekovne arheološke sljedove, u najvećem broju dokumentirane brojne strukture i slojevi koji neposredno svjedoče o baroknim obnovama što su ih tijekom više od dva stoljeća gospodarenja poduzimali članovi obitelji Odescalchi, počevši od prve zabilježene obnove iz prve četvrtine 18. st. (1723. g.), do posljednje potkraj 19. st. (1889. g.).

Uz prvu baroknu obnovu iz prve polovice 18. st. povezuju se otkrića tri vapnenice koje su se nalazile u prostorijama 2 i 4, neposredno uz sjeverno lice južnog

1 Istraživanja su započela 18. travnja 2006. i odvijala su se u dvije faze. Prva je trajala do 14. srpnja, dok je druga provedena od 21. kolovoza do 13. listopada 2006. Voditelj istraživanja bio je prof. dr. sc. Željko Tomić, a u njima su iz Instituta za arheologiju sudjelovali: dr. sc. K. Minichreiter, dr. sc. Z. Marković, dr. sc. T. Sekelj-Ivančan, dr. sc. M. Dizdar, dr. sc. B. Šiljeg, dr. sc. J. Belaj, dr. sc. S. Karavanić, mr. sc. S. Kovačević, mr. sc. T. Tkalčec, mr. sc. K. Jelinić, H. Kalafatić i K. Turkalj. Kao vanjski suradnici sudjelovale su diplomirane arheologinje: G. Mahović, M. Šunjić i K. Botić te studenti Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Potrebe geodetskog snimanja nalazišta i izradu nacrtne dokumentacije provela je Omega engineering iz Dubrovnika (N. Kovačević i I. Milat). Geofizikalna istraživanja provedena su pod vodstvom dr. sc. B. Mušiča s Odelka za arheologiju, Univerze u Ljubljani. Preliminarnu konzervaciju keramičkih nalaza tijekom istraživanja proveo je M. Golubić iz Hrvatskoga restauratorskog zavoda u Zagrebu.

Sl. 1. Detalj plana Iloka iz 1863. g. Vidljivi su tlocrti baroknih podruma na SI kutu dvorca te tlocrt objekta na SZ dijelu dvorca

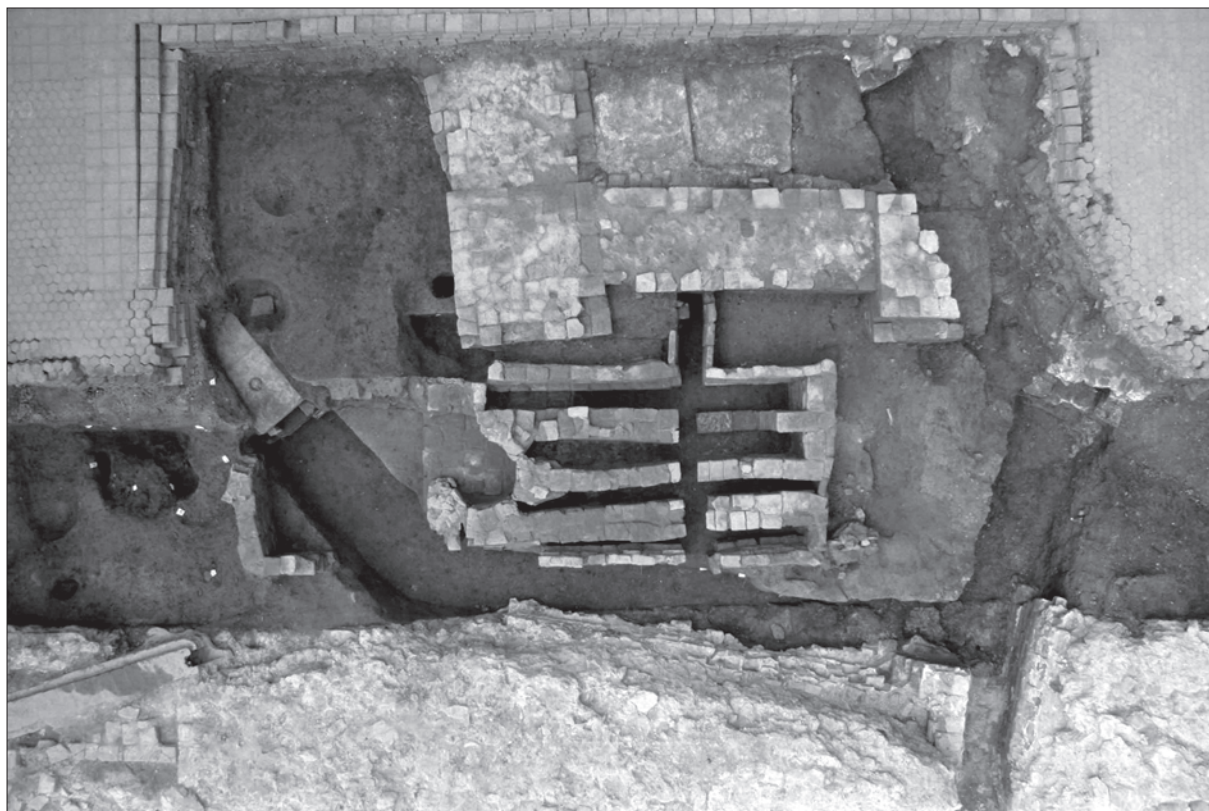
Fig. 1. Detail from the map of Ilok from 1863. The ground plans of Baroque cellars in the SE castle corner and the ground plan of the object in the SW part of the castle are visible

zida sjevernoga krila gotičkog palasa. U prostoriji 2 palasa Iločkih nalazile su se dvije vapnenice. Ona u jugoistočnom uglu prostorije bila je ukopana kroz slojeve nastale rušenjem palasa te podnicu prostorije, sve do u zapune rimskih i prapovijesnih jama kao i sloj lesa. Druga se vapnenica nalazila u jugozapadnom uglu prostorije 2 i bila je plice ukopana kroz podnicu te rimske i prapovijesne jame do u sloj predlesa. Na njezinu dnu, uz rubove, pronađene su brojne rupe od kolaca koji su

pridržavali konstrukciju, vjerojatno načinjenu od manjih oblika. Treća se vapnenica nalazila u jugozapadnom uglu prostorije 4. Ona je također bila duboko ukopana kroz gotičku podnicu, s time da je uz sjevernu i istočnu stranu, koje su se naslanjale na zemlju, još bila pojačana zidovima od opeka. U zapunama vapnenica pronađeni su brojni pokretni nalazi keramičkih i staklenih posuda te metalnih predmeta koji njihovo zatrpavanje, kada su iskorištene za odlaganje otpada, datiraju u prvu polovicu 18. st.

Uz unutarnje zidove zapadnoga i istočnoga krila dvorca koji omeđuju dvorište, izdvojeni su ukopi što dokumentiraju način izgradnje i obnove bočnih baroknih krila. Ukopi su nastali kod pojačavanja temelja gotičkih zidova palasa koji su iskorišteni pri baroknoj obnovi. Isti ukop i pojačanje temelja i donjeg dijela zida izdvojeni su i s vanjske strane zapadnoga obodnog zida.

Manje preinake unutar dvorca Odescalchi zasigurno su se provodile i kasnije, dok su veće obnove zabilježene još 1793. g. (Livio II.), zatim 1839. (Livio III.) te posljednja velika obnova iz 1889. g. (Baltazar III.). Uz te se obnove mogu povezati nalazi kanalizacijskih sustava, većinom na prostoru dvorišta, koji su bili načinjeni u obliku kanala od opeka na kojima su se očuvali žigovi LPO (Livije III.) te I. II. (Inocnet II.). Opeke sa žigom LPO-a, koje se i pojavljuju u najvećem broju, odnose se na obnovu Livija III. iz 1839., iako ne treba isključiti niti mogućnost kako su starije opeke korištene pri nekim mladim gradnjama. Posljednji infrastrukturni radovi poduzeti su u vrijeme Inocenta II. (1909.-1944.), o čemu svjedoče nalazi opeka s njegovim žigom (I. II.), od kojih su bili izgrađeni kanali. Ostatku radova provedenih u doba Inocenta II. pripada glavni kolektor načinjen od opeka povezanih cementnom žbukom, definiran još u istraživanjima 2003. g., orijentacije JZ-SI. Zbog svoje širine 1,10 m i visine 1,00 m u znatnoj je mjeri oštetio zidove palasa. U njega se slijevaju ostali manji kanali s poklopnicama od opeka ili betonskih ploča. Dokumentiranje kanala svjedoči o planski

Sl. 2. Pravokutna struktura od opeka – „separator“ i temelji objekta

Fig. 2. Rectangular brick structure – the „separator“ and the object foundations

Sl. 3. Južni zid sjevernog krila dvorca
Fig. 3. South wall of the north castle wing

provedenoj odvodnji voda iz samog dvorca kao i iz okolnih objekata koji su se naslanjali na dvorac. Nakon toga, hodna površina dvorišta dvorca bila je napravljena od oštrobridnoga kamenja koje se isključivo nalazilo južno od južnoga obodnog zida sjevernoga krila (sl. 3). Starije barokne nivelete dvorišta znatno su slabije očuvane, no izdvojeni su ostaci dva sloja s nalazima koji ih datiraju u 18. st. O čestim baroknim preinakama dvorca svjedoče i ukopi većih rupa za stupove u sjevernom dijelu dvorišta, s ulomcima opeka na dnu u kojima su možda bili postavljeni stupovi skela. U istraženom, sjevernom dijelu dvorišta definirani su još ostaci objekta od kojeg su preostale samo baze temelja, načinjene od opeka povezanih sa žutom pjeskovitom žbukom, čiji su ukopi oštetili starije kasnosrednjovjekovne slojeve te vapnena podloga podnice na kojoj su pronađeni ulomci kasnosrednjovjekovne keramike, zdjelasti pećnjak i turski novac. U strukturama temelja, u žbuci, pronađeni su i ulomci kasnosrednjovjekovnih zeleno ocakljenih pećnjaka. Te su strukture oštećene ukopima najmladih baroknih kanalizacijskih sustava, što ih možda kronološki smješta u 18. st., odnosno prije ili u doba prve barokne obnove, iako također postoji mogućnost kako se radi o ostacima turske graditeljske djelatnosti na prostoru dvorišta palasa. U središnjem dijelu dvorišta pronađena je još jedna pravokutna struktura, načinjena od opeka povezanih ilovačom koja se sastoji od četiri uska kanala, što su okomitim prorezima bili spojeni s kružnim „sabirnikom“. Ona je na sjeverozapadnom uglu povezana s kanalom načinjenim od gotičkih crjepova (kanalica), što su tako činili cijev koja je povezivala strukturu sa zapadnim krilom (sl. 2). Ukop za kanal presjekao je slojeve bogate kasnosrednjovjekovnim nalazima koji se mogu datirati u početak 16. st., što posredno datira objekt u mlade razdoblje, osman-

sko ili ranu baroknu fazu dvorca, na koju ukazuju nalazi novovjekovne keramike u zapunama kanala. Moguće je kako ove strukture odgovaraju fazi dvorca Odescalchi prije izgradnje balustrade i istočnog krila, odnosno da se radi o ostacima privremenih objekata što su prethodili prvoj obnovi koja je okončana 1723. g., budući da je poznato kako je dio imanja i palasa uredio upravitelj na samom kraju 17. st. pri stupanju u posjed obitelji Odescalchi (1698. g., Livio I.).

Baroknoj fazi intenzivne obnove i izgradnje pripadaju i ostaci objekta koji je pronađen na samome sjevernom rubu platoa, a koji je prikazan na katastarskom planu iz 1863. g. (sl. 1). Riječ je o većem objektu dimenzija 19,32 x 14,08 m, kao jednoj od pomoćnih zgrada koje su se nalazile uz dvorac. Zgrada je podignuta vjerojatno tijekom 18.-19. st., o čemu svjedoči i postavljanje temelja na slojeve šute nastale rušenjem sjevernoga obodnog zida gotičkog palasa. Još jedan pomoćni barokni objekt nalazio se u nastavku istočnoga krila dvorca, na čiji se podrum naišlo još u prvoj godini istraživanja (Tomičić et al. 2001). Ukopavanjem podruma u cijelosti je do temelja razgrađen dio sjevernog zida gotičkog palasa. U istraživanjima 2006. g., koja su bila usmjerena i na definiranje sjeveroistočnog ugla palasa, dokazan je ostatak barokne zgrade s ulazom i stepenicama na istočnoj strani. Tek na dnu podruma otkriveni su ostaci temelja istočnoga obodnog zida i kontrafor palasa Iločkih. Sjeverno od toga baroknog podruma u cijelosti su istraženi ostaci još jednoga podrumskoga nadsvodenog prostora, koji se nalazio na samom rubu platoa. Na taj su način barokne intervencije tijekom 18. i 19. st. u znatnoj mjeri oštetile ostatke gotičkog palasa, posebno njegov sjeveroistočni ugao. Njegov odnos s gradskim zidinama na istoku zasad ostaje nepoznat, čemu znatno pridonosi i položaj još jednoga baroknog objekta koji je još i danas u funkciji, a naslanja se na istočni obodni zid gotičkog palasa.

U dosad istraženom dijelu zapadnog dvorišta, mladoj baroknoj fazi pripadaju samo ostaci duboko ukopane kanalizacije s ocakljenim cijevima koje su zaštićene konstrukcijom u obliku krova na dvije vode od opeka. Ta kanalizacija vjerojatno vodi prema još jednom baroknom objektu koji se nalazio između palasa i bedema (sl. 1).

Do razgradnje sjevernoga krila palasa Iločkih došlo je prije prve barokne obnove, na kraju 17. st. nakon oslobođenja Slavonije od Turaka. O samoj razgradnji palasa svjedoče nalazi skupina željeznog alata u prostorijama 1 i 4, koji se koristio pri razgradnji zidova. Zapadni obodni zid palasa u tolikoj je mjeri bio oštećen, što je poslije dokumentirano u iskopavanjima, da je prilikom izgradnje sjeverozapadnog ugla zapadnoga baroknog krila došlo do odmaka od vanjske linije gotičkog zida, budući da se on pomakao za gotovo metar prema zapadu, pa ostaci zida više ne počivaju na temeljima, nego na slojevima sitne šute nastale urušavanjem palasa. Na taj je način arheološkim istraživanjem objašnjena dvojba koja je postojala o načinu izgradnje zapadnoga krila. Također, u iskopavanjima 2003. g., na podnici u prostoriji 4 pronađeni su tragovi sumpora koji su ukazivali na rušenje sjevernoga krila palasa eksplozijom, kojom se pokušalo objasniti i oštećenje zapadnoga obodnog zida (Tomičić et al. 2004). Oštećenje zapadnoga obodnog zida u donjem dijelu, čija je širina iznosila više od tri metra, moguće je objasniti na način kako se zid nakon eksplozije srušio prema van u komadu. To je potom dovelo i do njegova loma te pomicanja donjeg dijela s temelja. O tome bi svjedočili kompaktni ostaci zapadnoga, vanjskog lica zida koji su pronađeni kako leže na sloju koji je

Sl. 4. Kosi zid zapadnog bedema

Fig. 4. Diagonal wall of the west rampart

Sl. 5. Ukop kasnosrednjovjekovnog podruma

Fig. 5. Burial of the late medieval cellar

nastao tijekom života u palasu. Rušenjem zidova palasa, posebno vanjskih obodnih zidova čija je debljina iznosila i više od tri metra, nastali su slojevi šute debljine veće od 1,50 m u koje su potom bili ukopani temelji baroknih zgrada ili kanalizacijski sustavi. Međutim, ti su slojevi ipak očuvali starije kasnosrednjovjekovne slojeve koji se mogu povezati sa životom što se odvijao u palasu i nje-

govnoj neposrednoj okolini.

S turskom dominacijom, koja je trajala oko stoljeće i pol, mogu se povezati brojni keramički ulomci te nalazi novca što svjedoče kako se život odvijao unutar oštećenoga gotičkog palasa. Ostacima turskoga graditeljstva možda pripadaju opisane strukture pronađene u središnjem dijelu sjeverne polovice dvorišta koje su na

Sl. 6. Ostaci temelja rimske arhitekture
Fig. 6. Roman architecture foundation remains

taj način negirale prijašnju funkciju palasa koji se, prema izvorima, nalazio u lošem stanju.

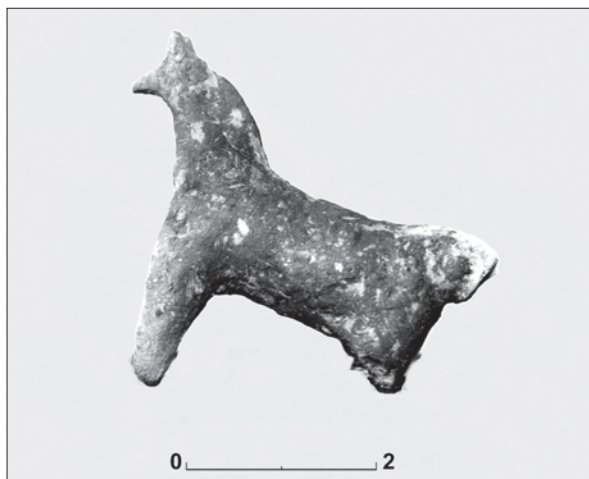
Osnovno postignuće istraživanja provedenih 2006. g. u cijelosti je definiranje sjevernoga krila palasa Iločkih veličine 47,50 x 17,70 m, kojeg je podignuo Nikola Iločki sredinom 15. st. Sjeverno se krilo sastojalo od četiri prostorije s podnicama od žbuke i opeka, koje su bile odijeljene pregradnim zidovima od kojih su se očuvale samo temeljne supstrukcije, dok su se obodni zidovi očuvali do metar visine. Razina podnica u sjevernom krilu, s obzirom na rezultate istraživanja u dvorištu, pokazuje kako se radilo o podrumskim prostorijama u koje se ulazilo iz dvorišta stepenicama, čiji su slabo očuvani ostaci dokumentirani u prostorijama 2 i 3. Način komunikacije te ulazi u prostorije 1 i 4, odnosno one prostore koji predstavljaju nastavke istočnoga i zapadnog krila, ostali su nepoznati kao i način komunikacije s prostorima koji su se nalazili na katu. Jedino su na južnome obodnom zidu sjevernoga krila, na njegovu središnjem dijelu koji je za oko metar bio uži od vanjskih obodnih zidova palasa, primijećeni ostaci širine 2,00 m što, možda, ukazuje na položaj stepenica kojima se uspinjalo na razinu današnjega visokog prizemlja.

Prostorija 1, dimenzija 12,00 x 1,47 m, odnosno prva s istočne strane koja se nalazi u nastavku istočnoga krila, u najvećoj je mjeri bila uništena ukopom baroknog podruma. No uz njezin zapadni pregradni zid očuvali su se ostaci podnice od žbuke, u čijem su se sastavu nalazili i sitni ulomci opeka. Između prostorija 1 i 2 sačuvala su se vrata s kamenim pragom i dovratnicima, pri čemu je zabilježeno kako se iznad razine kamenog praga nalaze tragovi mlade dogradnje, kojom je razina ulaza bila povišena. Prostorija 2, dimenzija 12,38 x 14,73 m, jedina

Sl. 7. Korice mača s cingulumom iz rimskog groba 5
Fig. 7. Sword sheath with a cingulum from the Roman grave No. 5

je imala podnicu od opeka koje su bile postavljene na tanki sloj žbuke. Opeke su ostale očuvane većinom u istočnom dijelu prostorije, uz pregradni zid prema prostoriji 1. U prostoriji 2 pronađeni su i ostaci dva osmerokutna stupa, zidana od opeka s duboko ukopanim temeljima od kamena koji su nosili svod prostorije (Tomičić et al. 2002). Ostaci peći jedino su definirani uz južno lice sjevernoga obodnog zida u prostoriji 3 koja je imala dimenzije 12,24 x 6,17 m. U istraživanjima su pronađeni ostaci supstrukcije peći, sastavljene od mamastih pećnjaka koji su se nalazili u jednome paljevinskom sloju uokolo peći te na kamenim ostacima temelja pregradnih zidova. To svjedoči kako je navedeni sloj nastao tek krajem 17. st. tijekom rušenja palasa. Podnica prostorije 3 također je bila načinjena od žbuke, debljine 10-ak cm, u čijem su sastavu zabilježeni sitni ulomci opeka. Iznad podnice u prostorijama 3 i 4 pronađen je intenzivni paljevinski sloj u kojem su pronađeni brojni željezni veretoni. Taj sloj ukazuje na stradanje palasa u požaru ili tijekom opsade grada Iloka od kralja Vladislava II. Jagelovića 1494. g. ili pri turskom osvajanju 1526. g., što je i vjerojatnije. Opređjelimo li se za vrijeme prve opsade, to znači kako oštećeniji dijelovi palasa više nisu bili obnavljani i kao takvi su dočekali tursko osvajanje. U prilog lošem stanju sjevernoga krila, koje se spominje i u izvorima, govori i činjenica kako je ono u cijelosti bilo razgrađeno krajem 17. st., odnosno obitelj Odescalchi nije ga niti pokušala obnavljati u prvoj polovici 18. st. U prostoriji 3 definirani su ostaci još jednog stupa koji je nosio svod prostorije, a nalazio se u liniji sa stupovima iz prostorije 2 te s lezenom, smještenom na pregradnom zidu između prostorija 3 i 4. Zanimljivo je kako su ispod podnice u prostoriji 3 pronađeni ostaci još jednog stupa koji, međutim, pokazuje mali odmak u smjeru u odnosu na ostale stupove te je prekriven podnicom. Na

Sl. 8. Zoomorfna figurica konja, razvijena faza starijega željeznog doba
Fig. 8. Zoomorphic horse figure from a developed stage of the Early Iron Age

podnici u prostoriji 4, dimenzija 12,40 x 6,26 m, zabilježeni su, kao i 2003. g., nalazi alata (pijuci) koji su poslužili u razgradnji zidova. Svakako treba istaknuti kako se između prostorija sjevernoga krila, osim između prostorija 1 i 2, nisu sačuvali tragovi vrata koji bi ukazivali na komuniciranje između njih, budući da su pregradni zidovi očuvani samo u temeljima koji su bili načinjeni od lomljenoga kamena povezanog s dosta vapnene žbuke. Podatak da su prostorije 1 i 2 bile povezane vratima potvrđuje i činjenica kako su im se podnice, premda načinjene u različitim tehnikama, nalazile na istoj razini. Kako se iz njih pristupalo u prostorije 3 i 4, čije su se podnice nalazile na višoj razini gotovo za pola metra, ostaje nepoznato.

Podnice svih prostorija i pored velike količine građevinskog materijala urušena na njih, pokazuju tragove oštećivanja koji su povezani sa starijim ukopanim objektima koji se nalaze ispod njih. Naime, prigodom izgradnje palasa, odnosno sjevernoga krila, prvo su uklonjeni svi stariji slojevi pa su tako podnice u prostorijama 1 i 2 postavljene na predlesni sloj, podnica u prostoriji 3 na donji dio najstarijeg sloja na nalazištu u kojem su pronađeni keramički ulomci starčevačke kulture, dok je podnica u prostoriji 4, koja je bila i najviša, postavljena na ostatke jednoga prapovijesnog sloja s kraja brončanog i početka željeznog doba. Sve mlađe jame koje su ukopane dublje u te slojeve ostale su u donjem dijelu očuvane. Ponajviše one dublje iz kasne antike te ranorimski grobovi. Zbog slijezanja njihovih zapuna iznad njih, došlo je i do slijezanja podnica kao i njihova lomljenja na sitnije komade. Pri istraživanju utvrđeno je kako su svi obodni zidovi povezani, odnosno građeni istodobno, a zatim je podignut južni zid sjevernoga krila, dok se na njihova unutarnja lica potom naslanjaju pregradni zidovi koji su se nalazili između prostorija.

Uklanjanjem podnica ustanovljeni su ukopi za temelje obodnih zidova (sjevernoga i zapadnog), dok ih kod temelja pregradnih zidova te južnoga obodnog zida nije bilo, odnosno njihovi temelji polagani su do samih rubova ukopa. Ukopi za temelje sjevernoga i zapadnoga obodnog zida definirani su s njihove unutarnje strane. Ukop za sjeverni temelj različite je širine, što je zapravo ovisilo o smjeru pružanja ruba lesne zaravni. Ukop je najširi u prostoriji 2, da bi gotovo nestao u prostoriji 4. To pokazuje kako se prirodni rub zaravni širi prema sjeveru i dalje prema zapadu, što potvrđuje i smještaj sjeverozapadnog ugla bedema s kulom. Ukop za temelj zapadnoga obodnog zida je širine oko tri metra i obuhvatio je više od polovice prostorije 4. Za-

pune tih ukopa sadržavale su brojne pokretne nalaze svih razdoblja, od prapovijesti, antike do kasnoga srednjeg vijeka, a zapravo potječu od onih slojeva i zapuna koje su uklonjene pri ukopavanju podrumskih prostorija sjevernoga krila te su kao višak ubačeni između ruba zaravni i temelja (kod sjevernog zida) ili temelja i ruba iskopa (kod zapadnog zida). Nalazi kasnosrednjovjekovnog novca iz njih bit će važni za datiranje gradnje samog palasa.² Definiranjem ovih ukopa objašnjava se podizanje palasa na samom rubu lesnog platoa koji je pri ukopu sjevernog temelja bio samo prilagođen. Također, u prilog ovoj pretpostavci govori i vanjsko, sjeverno lice sjevernoga obodnog zida koje se pružalo najmanje 6 metara u dubinu.³ Na taj je način pogled na palas s dunavske strane zasigurno odavao impozantnu građevinu, s masivnim visokim i bijelo ožbukanim zidovima. Još jedan dokaz iznesenim mislima pruža i pet potpornja (kontrafora) koji su se nalazili sa sjeverne strane palasa, a pojačavali su sjeverni zid i temelj na kojeg je s unutarnje strane zemlja činila pritisak. Potpornji, koji pokazuju različiti stupanj očuvanosti, imali su širinu od 1,90 m, a izgrađeni su kao sastavni dio sjevernoga obodnog zida. Osim sa sjeverne strane, dva potpornja ustanovljena su i na zapadnoj strani palasa, no samo na njegovom sjeverozapadnom uglu, dok ih dalje prema jugu uza zapadni obodni zid nema.

Sjeverno od palasa u istraživanjima su izdvojeni brojni slojevi šute s rijetkim nalazima projektila i ulomcima ocakljenih pećnjaka. Ti su slojevi nastali rušenjem sjevernoga krila, a ispunili su prazan prostor između sjevernoga zida palasa i donjega sjevernog bedema koji se sačuvao nekih 10-ak m niže. Do njega se, međutim, zbog dubine i postojanja mladih objekata, nije moglo dospjeti.

Nakon uklanjanja podnica pokušalo se i s unutarnje strane doprijeti do dna temelja sjevernoga i zapadnoga obodnog zida. Međutim, nakon iskopa stalo se na dubini od oko 6 m te se također nije uspjelo doći do kraja. Sve to svjedoči o velikoj pažnji koja je poklanjana izgradnji palasa, posebice dobroj kvaliteti i čvrstini obodnih zidova, na kojima je i počivao najveći teret katova i krovništa tako impozantnog zdanja.

Sa zapadne strane palasa ustanovljeno je postojanje jarka koji je naknadno bio zapunjen slojevima žbuke koji su nastali oštećivanjem vanjske fasade palasa. Iznad njih kao i iznad sloja koji je nastao tijekom života u palasu zapadnije od ruba jarka, u sloju su pronađeni ulomci polikromnih ocakljenih pećnjaka i staklenih posuda koji su najvjerojatnije izbačeni iz prostorija što su se nalazile na katovima. Iznad sloja s pećnjacima izdvojen je sloj sitnije šute sastavljen od ulomaka crepova, preko kojih je potom pao zapadni obodni zid, čime je nastao sloj krupne šute debljine veće od 1,50 m. Jarak koji je definiran sa zapadne strane palasa, a koji se u izvorima spominje i s istočne na kojoj se nalazio ulaz, protezao se sve do ruba zaravni prema sjeveru, da bi u jednom trenutku, u najmladoj fazi, bio pregrađen zidom koji je sjeverozapadni ugao palasa povezao sa sjeverozapadnim dijelom bedema i kulama. To se najvjerojatnije zbilo u vrijeme Lovre Iločkog krajem 15. st., kada je najugroženija zapadna strana utvrđenoga Gornjega grada doživjela radikalnu obnovu i dogradnje, kako bi se pojačala zbog povećanih prijetnji uzrokovanih razvojem artiljerije.

2 Prema preliminarnim analizama, novci iz zapuna ukopa za temelje pripadaju Ladislavu IV. (1440.-1457.).

3 Na dubini od 6 m obustavljen je iskop zbog sigurnosti, no nije se došlo do izvorne kasnosrednjovjekovne razine.

Istraživanja u 2006. g. pokušala su definirati i hodne razine središnjeg dvorišta palasa Iločkih, odnosno dvorca Odescalchi. Međutim, osim izdvajanja dvije barokne nivelete, izvorna gotička razina dvorišta nije ustanovljena, što pokazuje kako se ona nalazila na višoj razini u odnosu na one iz 18. i 19. st. Najvjerojatnije je upravo pri prvoj baroknoj obnovi došlo do uklanjanja gotičke nivelete dvorišta, odnosno izvornog popločenja dvorišta palasa za koje se utvrdilo da je bilo od valutica i krupnijeg šljunka. Ono je pronađeno na mjestu jednoga starijega ukopanog objekta, definiranoga kao kasnosrednjovjekovni podrum koji je obuhvatio sjeverozapadni ugao dvorišta (sl. 5). Podrum je bio zatrpan prije izgradnje palasa, no zbog slijevanja slojeva došlo je do uleknuća gotičke hodne površine koja se očuvala samo mjestimice zbog naknadnih ukopa temelja mladih objekata i baroknih kanalizacijskih sustava. Iako nije dokumentirana na izvornoj visini, prikupljeni podatak važan je jer svjedoči kako je izgledala hodna površina dvorišta palasa. Također, na višu razinu gotičkog dvorišta ukazuje i rezultat konzervatorskih istraživanja istočnoga obodnog zida palasa, na kojem su pronađeni ostaci ulaza koji se nalazi na današnjoj niveleti visokog prizemlja (Horvat 2002). Uklonjena zemlja, nastala definiranjem niže barokne nivelete dvorišta, mogla je završiti kao poravnaje u središnjem dijelu sjevernoga krila u kojem nije bilo slojeva šute nastalih rušenjem zidova. Iznad ulegnute razine dvorišta s valuticama zabilježeni su i drugi slojevi koji su se također slijegali, a sadržavali su brojne kasnosrednjovjekovne nalaze, što se mogu datirati do početka 16. st. Izgleda da su vlasnici palasa radi ukopa starijeg podruma i slijevanja slojeva iznad njega imali stalnih problema, zbog čega su navozili zemlju kojom su zasipavali ulegnuće koje se konstantno pojavljivalo, čak i kasnije, kako to svjedoče i potonuli ostaci baroknih temelja.

Druga faza istraživanja 2006. g. bila je usmjerena i na sjeverozapadni ugao fortifikacijskog sustava s bedemima i kulama te na prostor između palasa i bedema. Iako su istraživanja u tom dijelu tek započela, a njihov se nastavak i završetak planiraju u 2007. g., prikupljene spoznaje omogućavaju sagledavanje tog dijela iločkoga spomeničkoga kompleksa na sasvim novi način. Naime, osim od prije vidljivih fortifikacijskih segmenata (bedema), dokumentirane su i neke, dosad sasvim nepoznate strukture koje su, međutim, bile zabilježene na grafičkim prikazima s kraja 17. st. Zapadni bedem koji se pruža u smjeru sjever-jug, povezan je sa sjeverozapadnim uglom palasa zidom koji predstavlja dio gornjega sjevernog bedema kojem je sa sjeverne strane kasnije pridodan još jedan segment plitko temeljenih bedema. Na sjeverozapadnom uglu prvotno se nalazila kula četverokutnog tlocrta koja je u fazi rekonstrukcije zapadnog bedema zatrpana, da bi u nju u drugoj polovici 20. st. bila ukopana betonska vodosprema. Još jedna kula četverokutnog oblika nalazila se s vanjske zapadne strane. Međutim, zbog opasnosti od artiljerijskih napada, najvjerojatnije krajem 15. st. u doba kneza Lovre Iločkog, dolazi do pojačanja zapadnih bedema. Vanjsko lice zapadnog bedema nasuto je zemljom i šutom, zapadna kula također je zatrpana, dok je njezin gornji dio razrušen, a prema unutrašnjosti je bila zazidana. S unutarnje strane bedema nasuta je zemlja u širini 12,45 m, koja je na istočnom rubu poduprta koso postavljenim zidom, izgrađenim od opeka kako se ne bi osipavala (sl. 4). Na taj je način osigurana najslabije branjena zapadna strana grada u kojoj se nalazio i palas. Također, na vanjskoj strani sjevernoga kraja bedema, na mjestu prijašnje kule koja je zatrpana, dograđena su dva potporna koja su trebala poduprijeti bedem od pritiska nasute zemlje s unutarnje strane.

Na prostoru između palasa i bedema, ispod slojeva šute nastalih rušenjem zapadnog obodnog zida, zabilježen je sloj sitne šute sastavljen od crjepova ispod kojeg su se nalazili brojni ulomci polikromno ocačljenih i figuralno ukrašenih pećnjaka s motivima iz svakodnevnoga i duhovnog života. Oni su se akumulirali na prijelazu u sloj koji je nastao tijekom života palasa, a svjedoče o visokoj umjetničkoj razini života, zajedno s brončanim okovima korica knjiga te ulomcima staklenih posuda. Sloj s ulomcima pećnjaka pronađen je i s istočne strane palasa, na dnu baroknog podruma. Opisani pokretni nalazi datirani su u drugu polovicu 15. i početak 16. st. Pećnjaci najvjerojatnije potječu iz prostorija koje su se nalazile na katu palasa namijenjenih gospodarima Iloka, a dospjeli su iz srednjoeuropskih radionica kao dokaz političkih i ekonomskih veza tada vladajuće elite (Tomičić 2004). Ispod sloja koji je nastao tijekom života u palasu već se nalazi predlesni sloj, što svjedoči kako je zapadna strana palasa, poput sjevernoga krila, također smišljeno snižena pri izgradnji.

Istraživanja 2006. g. pokazala su također kako je palasu Iločkih prethodila kasnosrednjovjekovna arhitektura koja se samo djelomice očuvala u jarku neposredno uz zapadni obodni zid. Namjena tog objekta zasad, do okončanja istraživanja 2007., ostaje nepoznata. Također, uz već spomenuti podrum koji se nalazio na prostoru dvorišta, između prostorija 3 i 4 definirani su i ostaci peći, koja također pripada razdoblju kasnoga srednjeg vijeka. To dokumentira uporabu prostora na kojem je poslije podignut palas i prije, tijekom druge polovice 14. i prve polovice 15. st. Nalazi ulomaka keramičkih posuda i pećnjaka iz te faze u velikom su broju pronađeni u različitim zapunama podruma u dvorištu.

Osim novovjekovnih i kasnosrednjovjekovnih tragova života koji su najintenzivniji, u istraživanjima su dobro dokumentirani i tragovi naseljavanja u antici, kada se na prostoru grada Iloka nalazilo rimsko naselje *Cuccium* (Jelinčić 2003). Utvrđeni dio rimskog naselja smješta se zapadnije, na prostor stotinjak metara zapadno od kasnosrednjovjekovnih bedema. Velik broj jama različitih oblika koje su pronađene tijekom svih godina istraživanja, s brojnim pokretnim nalazima, pripadaju kasnoantičkom dijelu naselja koje se od sredine 3. st. proširilo uz rub lesne zaravni prema istoku. Ipak, najintenzivniji tragovi naseljavanja pripadaju 4. st., kada dunavski limes postaje od presudne važnosti za Carstvo. Jedinosti rimске arhitekture pronađeni su u jugoistočnom dijelu površine istraživanja, u dvorištu gdje su definirani ostaci temelja od većega kamenja, uz koji se vezuje i otkriće sloja južno od njega što se datira u sredinu 3. st. (sl. 6). Na istom su prostoru definirani i nešto stariji te plići ukopi za temelje koji ukazuju na postojanje nekog objekta podignutog od lakšeg materijala. Na prostoru istraživanja u ranocarsko vrijeme nalazila se istočna nekropola s pokopima uglednih pripadnika autohtone zajednice, u čijim su grobovima pronađeni brojni domaći i importirani predmeti (Dizdar et al. 2003). U istraživanjima 2006. g. pronađeno je još pet ranorimskih grobova u pravilno organiziranom rasporedu, od kojih je većina oštećena recentnim ukopima ili izgradnjom zidova palasa. No u istraživanjima je dokumentirano kako su grobovi prvotno bili opljačkani već u vrijeme kasne antike. Grobne rake pravokutnog oblika bile su ukopane u zapune prapovijesnih jama ili slojeve. Brojni prilozi položeni su u drvene sanduke, čiji su se obrisi očuvali u tragovima. Od priloga izdvaja se importirano keramičko, stakleno i brončano posude, zatim predmeti naoružanja, nošnje i nakita te oni namijenjeni

zabavi. Ipak, keramički prilozi autohtonog podrijetla ukazuju na etničku pripadnost pokojnika. Među uvezenim keramičkim posudama izdvajaju se ulomci terra sigillate, zatim posude tankih stijenki, amfore i stolno posude. Od priloga naoružanja izdvajaju se nalazi mača u koricama s cingulumom u grobu 5 te brončane korice iz groba 3, koji te grobove prikazuju kao pokope rimskih auzilijara autohtonog podrijetla (sl. 7). Ostacima nošnje pripadaju prilozi brončanih Aucissa fibula. O podrijetlu pokojnika najbolje svjedoče nalazi posuda izrađenih u kasnolatenjskim oblikovnim i dekorativnim tradicijama. Također, pažljivim iskopavanjem i flotiranjem cijelih zapuna grobova zabilježene su i zanimljive spoznaje glede pravila grobnog rituala koji je uključivao prilaganje biljnih ostataka (voće: grožđe, breskve, šljive i dr.; žitarice), ali i životinjskih kostiju (svinja, perad). Na osnovi analize svih priloga, grobovi se mogu datirati u prvu trećinu 1. st.

Istraživanja su potvrdila i kontinuirane tragove prapovijesnih naselja, od mlađega i starijega željeznog doba (Ložnjak 2002), zatim tijekom svih faza razvoja brončanog doba, sve do starčevačke kulture. Naselju Skordiska iz mlađega željeznog doba pripadaju keramički ulomci koji su često ukrašeni plitkim žljebljenjem ili glačanjem, dok se samo iznimno pojavljuju ulomci ukrašeni slikanjem. Od posebne je važnosti izdvajanje poluzemunica koje se mogu datirati u prijelaz starijeg u mlade željezno doba, odnosno u 4. st. pr. Kr. i fazu Čurug. Također, unikatan je i nalaz zoomorfne figurice (konja) u zapuni zemunice, datirane u razvijenu fazu starijega željeznog doba (sl. 8). Dekorativnim se obilježjima posebno izdvajaju ulomci keramike ukrašene u Basarabi stilu. Najintenzivnije je naseljavanje dokumentirano u ranoj fazi starijega željeznog doba, kada se na iločkome Gornjem gradu nalazilo naselje Kalakača faze bosutske grupe, kojoj se može pripisati najveći broj istraženih jama. Kasnom brončanom dobu pripadaju keramički nalazi Belegiš II grupe, dok srednjem brončanom dobu odgovaraju nalazi keramičkih ulomaka starije, Belegiš I grupe. Starija faza ranoga brončanog doba obilježena je nalazima vinkovačke kulture, nakon koje slijede nalazi vatinske i južne transdanubijske inkrustirane keramike koji su zabilježeni u istim slojevima, što svjedoči o njihovoj istodobnosti. Najstariji tragovi naseljavanja zasad su, na osnovi pojedinačnih nalaza u predlesnom sloju, pripisani neolitičkoj starčevačkoj kulturi. Iako su prapovijesna naselja dokumentirana samo u tragovima, budući da se središte prapovijesnog naseljavanja nalazilo istočnije na položaju današnjeg samostana, ona svjedoče o tisućljetnoj važnosti istaknutog položaja Gornjega grada u Iloku koji se smjestio uz desnu, visoku obalu Dunava na zapadnim obroncima Fruške gore.

Literatura

- Dizdar M., Šošarić R., Jelinčić K., 2003, Ranorimski grob iz Iloka kao prilog poznavanju romanizacije zapadnog Srijema, PrilInstArheolZagreb 20, Zagreb, 57-77.
- Horvat Z., 2002, Analiza srednjovjekovne faze gradnje dvorca Odescalchi, PrilInstArheolZagreb 19, Zagreb, 195-212.
- Ložnjak D., 2002, Naselje bosutske grupe na iločkom Gornjem gradu, PrilInstArheolZagreb 19, Zagreb, 63-78.
- Jelinčić K., 2003, Rimska keramika iz Iloka, PrilInstArheolZagreb 20, Zagreb, 79-88.
- Tomičić Ž., Dizdar M., Tkalčec T. Ložnjak D., 2001, Izvješće o arheološkom istraživanju nalazišta Dvor knezova Iločkih-Ilok, 24. 9 - 19. 10. 2001., Institut za arheologiju, Zagreb.
- Tomičić Ž., Dizdar M., Tkalčec T. Ložnjak D., 2002, Izvješće o arheološkom istraživanju nalazišta Dvor knezova Iločkih u Iloku, 3 - 28. 6. 2002., Institut za arheologiju, Zagreb.

- Tomičić Ž., Dizdar M., Šiljeg B., Ložnjak Dizdar D., 2004, Dvor knezova Iločkih. Rezultat istraživanja godine 2003., ObavijestiHAD XXXVI/1, Zagreb, 134-145.
- Tomičić Ž., 2004, Regensburg-Budim-Ilok kasnosrednjovjekovni pećnjaci iz dvorca knezova Iločkih dokaz sveza Iloka i Europe, PrilInstArheolZagreb 21, Zagreb, 143-176.

Summary

Archaeological research on the position of Dvor knezova Iločkih (Court of the Dukes of Ilok) in Ilok has been carried out systematically since 2001. In 2006, the research was focused on the efforts to define the north part of Gothic palace, the central yard and the northwest corner with its ramparts and towers.

The first stage of research, which referred to the north wing of the palace and the yard, was carried out with difficulties because of numerous installations (gas, electricity, water), which are still in use. Baroque reconstructions, carried out by the Odescalchi family, have been documented (the first reconstruction recorded was carried in the first quarter of the 18th century, the last by the end of the 19th century). The discovery of three limekilns, situated by the north front of the south wall of the north palace wing, which produced damage upon the wall, is related to the first Baroque renovation.

The channel system, that points to the systematic scheme of water drainage from the castle and the surrounding buildings, is related to the reconstructions carried out by Baltazar III; the last reconstruction was performed during the reign of Innocent II. The built sewage system produced considerable damage on the north wing walls, the late medieval layers as well as the objects situated in the palace yard. Of the objects in the investigated part of the yard, foundation footings, built of bricks bound in yellow plaster, as well as a rectangular structure with a circular "accumulator tank", made of bricks bound in clay, have been preserved. Chronologically, these objects may be classified as belonging to the Ottoman or early Baroque stage. The pavement of the castle from the Baroque stage had been made of stones with sharp edges, which could be found only in the south of the south curtain wall, while the original Gothic grade level was not found. However, in the northwest corner of the yard, because of the sagging of layers, a part of the Gothic floor has been preserved, which was composed of pebbles and large rubble. The sagging of layers occurred because of the burial of the object defined as a late medieval cellar, buried before the palace was constructed. Regarding the late medieval horizon, which preceded the palace of the Dukes of Ilok, an oven was discovered in the rooms No. 3 and 4, as well as a wall in the ditch by the west curtain wall.

The north wing of the palace of the Dukes of Ilok, built in the middle of the 15th century, was completely defined. It consisted of four rooms with plaster and brick floorings. The flooring level shows that we are dealing with cellar rooms. The flooring in the rooms was placed on a pre-loess layer, while the flooring in rooms No. 3 and 4 was placed on culture layers, which elevated them to a level higher by around half a meter. The curtain walls were built simultaneously, while the south wall was built subsequently. On the north side of the palace, five buttresses were defined, which form a constituent part of the north curtain wall, as well as two buttresses on the west side of the palace. Above the floor in rooms No. 3 and 4, a burn layer with short crossbow arrows was found, a proof of the hardships of the palace during the siege by Vladislav II Jagelović in 1494 or during the Ottoman conquest in 1526.

On the very north edge of the plateau, the remains of an object are situated, belonging to the Baroque stage of the castle reconstruction. The ground plan of the object may be seen in the cadastral plan from 1863.

The second stage of the research referred to the area between the west walls and the palace, as well as the northwest corner, where a tower of a four-angular ground plan was situated. The layer between the palace and the ramparts contained numerous fragments of polychromatic glazed oven tiles, ornamented with various figures, which probably stem from the rooms situated on the upper palace floor. These tiles had been imported from Central European workshops during the second half of the 15th century.

In the research of 2006, traces of settlements from the Antiquity and Prehistory were also documented. Remains of Antique architecture and five Early Roman graves were discovered. In the graves, numerous autochthonous and imported ceramic, glass and bronze objects were found. Out of these discoveries, most significant are grave No. 5, containing a

sword in a sheath and a cingulum, as well as grave No. 3 with a bronze sheath. Continuous traces of Prehistoric settlements, ranging from the Neolithic to the Late Iron Age, have been recorded. Gornji grad (the Upper Town), was most densely inhabited during the Kalakača stage of the Bosut group in the Early Iron Age.